

Anto Zirdum

**RJEŠENJE VODOOPSKRBE
U SREDNJOVJEKOVNIM GRADINAMA I UTVRDAMA
NA PODRUČJU VITEZA I BUSOVAČE**

Način ratovanja, prije svega obrane, u srednjem vijeku zasnivao se na odabiranju dobrog položaja za obranu, odnosno smještanja naseobina i utvrđivanja položaja, te opskrba hranom i vodom protiv dugih opsada. Idealnih položaja za obranu u starom i srednjem vijeku, koji se danas najčešće kriju pod nazivom *GRADINA*, bilo je mnogo, ali nigdje se na takvim mjestima nije razvilo veće naselje, grad ili utvrda, ako nisu imali dobro riješeno pitanje opskrbe vodom. Primjera radi, u Lašvanskoj dolini, na okolnim uzvišenjima oko polja imamo čitav niz lokaliteta koji nose naziv gradina ili kula, a samo je travnička tvrđava odoljela vremenu, jer je nastala kasnije, ali na takvom mjestu oko kojega se mogao razviti život, jer je tvrđava imala dobru opskrbu vodom (podignuta je na strani ispod koje izvire ogromno vrelo).

Zanimljivo je kako je sve rješavao problem vode na gradinama. Na tri primjera iz okolice Viteza može se vidjeti geneza i raznovrsnost rješenja.

1. primjer: GRADINA iznad Mošunja

Radi se o visokom vrhu koji ima mali plato i na njemu su se iz doline mogli skloniti i stoka i ljudi. Voda je riješena čatrnjom koja i danas postoji. I taj vrh mještani zovu *Čatrnja*. Ako se zna da je brončani mač iz Mošunja star oko 3000 godina, onda nas to upućuje na najraniji način rješavanja vodoopskrbe, iako je on mogao biti primjenjivan svuda gdje nije bilo drugog načina i u kombinaciji s drugim načinima.

2. primjer: ŠKAV ili Bosnić grad u Gornjoj Večeriskoj

To je prirodna gradina s vrlo strmim (gotovo okomitim) stijenama koja se mogla lako braniti. Na samom vrhu danas se može pronaći nešto što asocira

na žrtvenik (stepenice uklesane u stijenu i uređeno udubljenje za vatru) te ozidani bunar promjera oko jednog metra. Na padinama oko gradine ima kamenja koje je doneseno na vrh te se s vremenom obrušilo po strani. To kamenje prije bi se reklo da je služilo za obranu nego za gradnju nečega na vrhu, jer tu nije trebalo graditi kule, odnosno tu se obitavalo prije nego su se u Bosni masovnije počeli graditi utvrđeni gradovi. Pod samom gradinom čitav je niz pećina, a jedna je istražena i ima naročit oblik i položaj. Naime, ta pećina, dužine oko 42 metra, nalazi se točno ispod otvora na vrhu. Sam ulaz je po svoj prilici doradivan ljudskim rukama, jer se radi o tunelu 8 metara dugačkom i pravilno probijenom, i to koso prema dolje. U prvi mah pomislili bismo kako se radi o skloništu za ljude, što je možda u nekim situacijama moglo i biti, jer je pećina prozirna, tj. otvorena prema vrhu, ali kad razmišljate o opskrbi vodom za vrijeme opsade, a to je moralo biti važno, onda dođete na smjeliju tezu da je to bio rezervoar za vodu koja se kroz otvor mogla izvlačiti na vrh. Kako se taj rezervoar punio? Speleolozi kažu da je u pećini malo jezerce, a moglo se puniti i izvana kroz tunel. Sam naziv lokaliteta ŠKAV ili ŠKAF upućuje na to da je ostao od antičkog doba (sccava = pećina) ili se pak radi o mjestu poznatom po škafovima, drvenim posudama s ušicama, koje su koristili srednjovjekovni rudari što su tu obitavali. O tome postoji čitav niz tragova (njive ispod grada se i danas zovu Sase, potok Vitkovina (kovanje na vitlo), a postoje i tragovi skupljanja i taljenja kvalitetne željezne rude i troske.

3. primjer: PUTIŠKA GRADINA (općina Busovača)

Malo tko danas zna za Putiš kod Kaonika, ispod planine Kuber, jer put koji je nekada išao preko Putiša danas ide dolinom rijeke Lašve, i to zahvaljujući probijanju stijene na Kaoniku koja je prirodno zatvarala ulaz u Lašvansku dolinu odnosno u Raško polje. No, čitav niz toponima ukazuje da se tuda drugačije putovalo. Od Nadioka prema Putišu i danas postoji jedna lokacija, koja se naziva Drum-put, koji je mogao voditi preko Lončara i Jelinka (selo iznad gradine) te Dvora ka Katićima i Grabljama (danas poznatim kao Gavrine kuće) u kanjon Lašve koja se nekoliko kilometara niže ulijeva u Bosnu. S te gradine se kotrolirala i dolina rijeke Kozice, tj. pravac prema Busovači i Fojnici. Oko gradine su pronađeni i rimski grobovi i stećci, ali najznačajnije je da su arheolozi pronašli ostatke vodovoda koji je sa susjednog brda dovodio vodu na Gradinu. Često prezime oko Putiša su Šušnje. Tragajući za značenjem toga prezimena, dolazimo do toga da je ono nastalo od zanimanja skupljača lišća - šušnja - koje se stavljalno pod marvu u štalama. No, upitno je zašto bi netko dobio to prezime ako su svi skupljali lišće za svoje štale. No, netko je to profesionalno radio. Za dvorsku štalu.

Odakle naziv sela Dvor, ako tu nije bio nečiji dvor? No, da priča bude potpunija pitajmo se čime se skupljalo lišće? Grabljama. A tu je i selo Grablje. Netko je morao napraviti i glinene cijevi kojima će se dovesti voda. Zato je tu selo Lončari. Čiji je bio dvor? E, to je već teže pitanje. Vjerojatno nekoga od sinova tepčije Batala Šantića, gospodara Toričana i lašve, a cijeli se lokalitet prema Vitezu danas zove Šantići. U nazivu selâ oko Putiša Jelinak i Katići kriju se imena dviju bosanskih kraljica: Jelene ili Jeline i Katarine. Ako one nemaju veze s Dvorom, onda imaju kćerke vlastelina koji je tu bio, a koji je imena svojim kćerima davao prema imenima kraljica.

Nekoliko legendi govori o tome kako je *Crna kraljina* morala napustiti neki utvrđeni grad bježeći iz Bosne pred Turcima. Sve se svodi na to da su Turci opsjedali utvrđene gradove koje nisu mogli osvojiti ni s ogromnom vojskom jer su bili postavljeni tako da su se mogli dugo i lako braniti. Trebalo je pronaći vodovod čijim bi se presijecanjem posada prisilila na predaju. Tu se onda nađe neka baba koja vojskovođi kaže da tri dana ne daju jesti ni piti nekom ždrijepcu i da ga onda puste. Gdje on zakopa nogom, tu je voda za posadu. To znači da se vodovod pravio tako da se ne može otkriti i da je predstavljao najveću vojnu tajnu.

Sve utvrde, koje su pravljene kraj rijeka i planinskih potoka, morale su imati tajni prolaz do vode. Najčešće su to bili tajni tuneli i tajna vrata, na koja se moglo u slučaju nužde i pobjeći, ali u načelu nije se bježelo dok je bilo hrane i vode ili dok ne bi došlo do izdaje.

TALIONICA ŽELJEZA NA GOLUPKU U VITEZU (Preliminarno izvješće)

Desno od rimskog i srednjovjekovnog puta Vitez-Rovna-Busovača, koji i danas postoji kao sporedni pravac, u naselju Rijeka, stotinjak metara od raskrižja putova, od kojih desni vodi na Crveno brdce, a lijevi uz ivicu polja prema Rovni kroz naselje koje se na starijim kartama zvalo Šafradini, nalazi se antička ruševina zgrade veličine 40 x 30 m. Lokacija se zove Golubak, a nalazi se na njivi Joze Grabovca (Markovog). Ruševina se nalazi usred ravnog polja i nazire se kao uzvisina. Na ruševini, s koje nije odvezeno toliko kamena kao na nekim drugim lokalitetima, i oko nje može se naći obilje fragmenata keramike, troske, velikih komada željezne rude te izuzetno finog kamenja, koje se u narodu naziva "sola", a radi se o kristalu koji svjetluca na suncu. Obilje šljake ili troske upućuje da je tu bila talionica, najvjerojatnije željeza, a ako se u cijelu priču ukomponiraju obližnji lokaliteti *Crveno brdce* i *Crvena*, onda je jasno da se tu radilo o rudnicima, čija se ruda prerađivala u talionici na Golupku.

Prije tridesetak godina u neposrednoj blizini ruševine pronađeni su stari grobovi i od tada je ondašnja vlast zabranila tu eksploataciju šljunka, ali komisije koje su dolazile i zabilježile da taj nalaz postoji, valjda zbog nedostatka novca, nikada ništa nisu poduzele da ožive taj nalaz. A tako je očito da se radi o vrijednom nalazu koji bi se vrlo lako dao rekonstruirati jer je doista mnogo kamena ostalo u ruševini.

U neposrednoj blizini (oko 120 m) Jozo Grabovac (Ilijin) pronašao je glinene cijevi okomito postavljene u dubinu. Jedan je komad uništio kopajući, a drugi je očuvan izvadio iz zemlje. On kaže da je dolje u zemlji ostalo još takvih cijevi.

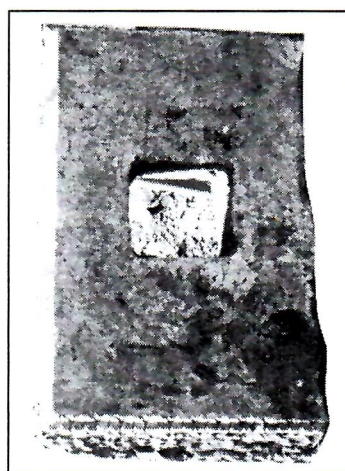
Slika 1. Glinena cijev

Radi se o cijevima od pečene gline iznimno visoke kakvoće i pravilnosti, dugačke 340 mm, vanjskog promjera 74 mm, a unutarnjeg 42 mm. S vanjske strane cijev ima samo dvije uzdužne crte.

U dvorištu Slavka Grabovca, oko 80 m od glavne ruševine, pronađeni su ostaci građevine i figurice neobične izrade. Slavko je pronašao i kamenu ploču s natpisima (veli da je vidio "grčka" slova), ali je ploču izgubio odnosno, najvjerojatnije, stavio u beton kada je pravio šupu. Kod njega se nalazi i kamena figurica koju je netko napravio od prirodno plosnatog kamena naročito oblika i s nekoliko zahvata dao naznačiti što bi ona

mogla značiti. Prvi dojam upućuje na glavu ribe, delfina ili ajkule (ima veliku crtu za usta), a cijela figurica se nalazi na postolju pravilnog četvrtastog oblika. Ako se zna da je riba bila simbol prvih kršćanskih zajednica (sama riječ RIBA na grčkom označava skraćenicu Isus Krist Spasitelj), onda bi to moglo biti svjedočanstvo o prisutnosti ranih zajednica kršćana. Sve zapravo ukazuje na to da je oko glavne zgrade bila čitava fortifikacija, čiji se tragovi danas teško naziru, jer su ljudi čistili tu plodnu ravninu.

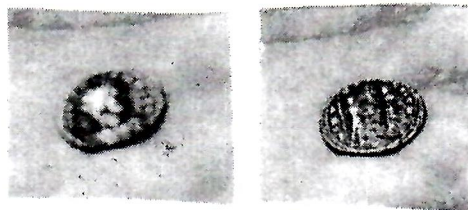
Građevina se nalazi na rimskoj prometnici Mošunj-Stencil (Kiseljak) koja je išla preko Rovne. No, i riječ rovna u latinskom ima

Slika 2. Glinena četvrtasta ploča

značenje ruševine. Tko je gradio, a tko rušio te objekte možemo saznati samo ako se netko angažira da se jedna, za naše uvjete, dobro očuvana ruševina pokuša rekonstruirati. Naravno, za to su potrebna i sredstva i stručni kadrovi, a toga sada u našoj sredini nema i neophodno bi bilo zatražiti pomoć sa strane, prije svega iz Hrvatske.

Uz izvješće donosim i jedan rimski novčić kojemu ne poznamo nalazište.

Slika 3. Rimski novčići